

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

JÁNOS, István

Afrika vándora. Ötven éve hunyt el Kittenberger Kálmán / Wanderer of Africa. Kálmán Kittenberger died fifty years ago

Eredeti közlés /Original publication:

Útirány-Zoológiák, 2008, Nyár, 20–24. old.

Eredeti Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.001.397

Dátum/Date: 2016. február / February 10.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

JÁNOS, István: Afrika vándora. Ötven éve hunyt el Kittenberger Kálmán / Wanderer of Africa. Kálmán Kittenberger died fifty years ago, AHU MATT, 2016, **1–10. old.**, No. 000.001.397, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, megemlékezés Kittenberger Kálmánról, a nagy magyar vadászról, máig népszerű könyveinek rövid áttekintése

African studies in Hungary, commemoration of Kittenberger Kálmán the great Hungarian Africa-hunter, a brief overview of his books popular up to today

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikaisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

AFRIKA VÁNDORA

Ötven éve hunyt el Kittenberger Kálmán

JÁNOS, István

Gyermekkorunk meghatározó élménye, sokszor újraélt virtuális valósága volt Kittenberger Kálmán vadászkönyveinek világa. Írásaiból egy rejtélyes, misztikus, izgalmakban bővelkedő vadparadicsomra csodálkozhatott rá szemünk, s ha túl voltunk a vadászkalandok első élményén, akkor elmélyedhettünk a zoológia tudományos rejtelmeiben is. Mert a nagy vadász nem csupán halálpontosan célzott, de otthonosan mozgott az állattan szövevényes tudományában is: tudósként is beírta nevét a zoológia könyvébe, ő alapozta meg a Fővárosi Állat-és Növénykert Afrika-gyűjteményét, a Nemzeti Múzeum trópusi anyagát, figyelemmel kísérhette első vidéki állatkertünk, a róla elnevezett veszprémi vadaspark megalakulását.

Kittenberger a felvidéki Léván született 1881-ben, szegény, sokgyermekes iparos családban. A természet szeretetét otthonról hozta magával, már kisdíák korában sokat járta a Léva környéki erdőket, mezőket, nádasokat, természettudományos érdeklődése azonban gimnáziumi tanulmányai alatt mélyült el, érettségi után pedig a lévai tanítóképző hallgatója lett (életrajzára nézve alapvető munka: Fekete István, Kittenberger Kálmán élete, Bp., 1962).

„A szegény emberek iskoláját jártam [...] – írja önéletrajzi visszaemlékezésében – Természetrájk tanárom lett a legkitűnőbb tanítómesterem. Ő volt, aki nemcsak madártömésre oktatott engem, hanem megtanított mindennemű természetrájk dolog gyűjtésére és konzerválására is. Mindig mély hálával gondolok öreg tanáromra, Kriek Jenőre. [...] Az 1901. évi nyári vakáció már Budapesten talált. A tanítói oklevelet megszereztem és a polgári iskolai tanárképző mennyiségteni és természetrájk szakára iratkoztam be. A vakáció alatt meg a Magyar Nemzeti Múzeum laboratóriumában, mint kiségitő preparátor működtem Báránjos József mellett, aki akkor a múzeum főpreparátora volt”

(Kittenberger Kálmán, *Kelet-Afrika vadonjaiban*, Budapest, 1955, 9–10. old.).

Ez a tény, a múzeummal való szorosabb, külső munkatársi kapcsolat döntő hatást gyakorolt egész életére, hiszen az itt kialakult kapcsolatai révén nyílt meg első afrikai útjára. Madarász Gyula ornitológus és Bíró Lajos, a híres Új-Guinea kutató voltak első támogatói.

1902-ben Kittenberger abba hagyta a főiskolát, részben anyagi okok miatt, részben pedig azért, mert a polgári iskolai stúdiumok nem elégítették ki, és a hétfalusi csángó községek egyikében, Tatrangban, megpályázta az állami tanítói állást. Ám nem sokáig tartott tanítói pályája, mert rövidesen megérkezett a várva-várt alkalom: 1902 őszén – pesti barátai ajánlására – Damaszkín Arzén bácskai földbirtokos meghívta kísérőnek afrikai szafarijára. A Nemzeti Múzeum egy évi munkabéréért előre kifizette, hogy a legszükségesebb felszerelést megvásárolhassa magának, és a múzeum számára gyűjtőmunkát folytasson. 1902 karácsonyán már útban volt Afrika felé, melynek tizenkét évig volt szinte folyamatosan vándora.

Kittenberger Kálmán Damaszkín hazatérése után is tovább folytatta afrikai gyűjtőmunkáját, magára maradván, gyéren csordogáló múzeumi támogatás mellett. Jóformán mindent a semmiből kellett előteremtenie, a vadászat szó szoros értelemben a létfenntartását biztosította, a trófeák eladásából tudta fedezni további gyűjtőmunkájának feltételeit, míg a vadhús saját és bennszülött kísérői táplálékát biztosította. Meggyőződése ellenére a gyűjtött anyag egy részét is kénytelen volt külföldi, gazdag múzeumoknak – elsősorban a British Museumnak – eladni, mégis, 1914-ig folyamatosan tudta küldeni hatalmas csomagokban gyűjtésének eredményeit, elsősorban a rovar- és madártani anyagot.

1904-ben egyik oroszánvadászata egy csütörtököt mondott történet miatt majdnem végzetesnek bizonyult:

„Puskám csütörtököt mondott! A következő pillanatban az oroszán már mellettem termett és mancsával a combomra vágott – éppúgy ahogy a macska szokta a hozzáképő kutyákkal – ami azonnal földre döntött. Fektemben puskámat két kézre fogva, keresztben az oroszán szájába szorítottam és úgy próbáltam távol tartani magamtól. Ezekre a válságos pillanatokra később sem tudtam pontosan visszaemlékezni, csak azt tudom, hogy közben az állat erős, érdes nyelve a jobb kezem

ügyébe került. Nagyot rántottam rajta, hiszen az életemről volt szó. Erre a váratlan inzultusra az erősen sebzett állat egy pillanatra visszahőkölt, a fegyver a jobb kezemben maradt. Ekkor hirtelen beleismételtem egy másik történetet, és az oroszlán felé sütöttem, persze nem archoz emelve és célozva, de oly szerencsével, hogy a lövedék az állat szemén hatolt be, és a koponyát összezúzva azonnali halálát okozta” (Kittenberger Kálmán, *Kelet-Afrika vadonjaiban*, Bp., 1955, 49–50. old.).

Felépülése után folytatja gyűjtőmunkáját. 1906-ig bejárja – részben a híres magyar Afrika-kutató, gróf Teleki Sámuel útját követve – a Kilimandzsáró vidékét, valamint a Viktória-tó keleti partjait. Felszerelése tökéletesedik, a gyűjtött anyagot folyamatosan küldi haza, s közben elvetődik olyan területekre is, ahol addig még nem járt fehér ember. 1912-ben különlegesen fontos és nehéz megbízást kap a Budapesti Állat-és Növénykerttől: vadbefogással bízzák meg az állatkert fejlesztése okán. Kittenberger állatfarmot hoz létre, majd 120 darab befogott állatot kísér haza nehéz körülmények között, megalapozva ezzel a Kert afrikai törzsanyagát.

Ezt a lendületesnek, s egyre eredményesebbnek ígérkező, hosszú, nélkülözésektől sem mentes évekkel megalapozott jövőt villámcsapásként töri ketté az első világháború. Ugandai gyűjtőútján tartóztatják le az angol gyarmati hatóságok, s mint az ellenséges Osztrák-Magyar Monarchia polgárát azonnal hadifogollyá nyilvánítják, felszerelését, gyűjteményét elkobozzák, őt magát pedig Indiába internálják. Öt keserves év következik, melyben a bezártság csak az egyik rossznak számított:

„Meggyötört mindenkit a rabság – emlékezik hosszú évtizedekkel később indiai éveire –, de talán senkit se annyira, mint bennünket, magyarokat. Mert nekünk nemcsak a szegesdrót, nemcsak a fogságnak ezernyi gyötrelme tette keserűvé az életünket, hanem minden nemzet fiainál jobban az elhagyatottság érzése.

Hogy vágyódtunk például magyar könyvekre! De a k. u. k. cenzúra, az osztrák katonai főhatóság, amely minden más anyanyelvű, a Monarchiához tartozó hadifogoly számára továbbította a hazai könyveket, a magyar nyelvűeket sohasem eresztette ki” (Kittenberger Kálmán, *Kilimandsárótól Nagymarosig*, Bp., 1964, 85. old.).

1919 telén érkezett meg Budapestre, kopott nyári ruhában, egy filér nélkül. Barátai segítségével sikerült átvészelnie az akklimatizálódás nehéz hónapjait, mígnem egy jó tanácstól vezérelve meglátogatta Nagymaroson a jeles Afrika-kutató, Kovács Ödön családját, akihez régi barátság fűzte Kittenbergert (Kovács Ödön 1916-ban halt meg Afrikában). A látogatásból házasság lett: feleségül vette Kovács Ödön húgát, Líviát, akivel 38 évig élt boldog házasságban. Közben kinevezték a *Nimród* c. vadászlap főszerkesztőjévé, nevéhez fűződik az új, európai horizontú, magas szakmai színvonalú vadászati szaksajtó megteremtése. Különös gondot fordított a vadászati témájú szépirodalomra, s olyan írókkal kötött barátságot, mint pl. Csathó Kálmán, vagy későbbi életrajzírója Fekete István.

1926 és 1929 között még kétszer járt Afrikában, Ugandában és Kongóban végzett gyűjtőmunkát, utóbb (1928–1929) Horthy Jenő és Ifj. Horthy István társaságában, akik utolsó afrikai útjának anyagi alapjait biztosították, mivel az elszegényedett ország még szegényebb Múzeuma már képtelen volt finanszírozni további gyűjtő-utakat.

A harmincas években megpályázta az Állatkert igazgatói állását, arra gondolva, hogy az intézmény érdekében végzett munkája talán előnyt jelent a pályázat elbírálásánál. Nem jelentett, maradt továbbra is a Nimród, melyet egészen 1949-ig vezetett. Ekkor a hatóságok betiltották a lapot, Kittenberger állás nélkül maradt, ráadásul vadásztársasági tagságát is megszüntették, fegyverét elkobozták. Bár néhány év múlva ünnepélyes keretek között jogorvoslatot nyert, puskáját is visszakapta, a szerzett sebek azonban talán sohasem gyógyultak be. A hatalom packázása mellett a trópusokon töltött évek sem múltak el nyomtalanul, alattomban aláásták egészségét. 1956-ban pótolhatatlan csapás érte a Nemzeti Múzeumot és vele együtt Kittenberger Kálmánt: tűzvész martaléka lett mintegy 2500 darabból álló madár, és 1000 darabos hulló és kétéltű gyűjteménye, megmaradt viszont pótolhatatlan értékű rovargyűjtése. Kittenberger Kálmán 1958. január 4-én halt meg Nagymaroson, négy nap múlva helyezték örök nyugalomra a budapesti Farkasréti Temetőben. A nekrológot Dr. Boros István a Nemzeti Múzeum akkori főigazgatója mondta, hitelesen megrajzolva tudósi portréját és tudománytörténeti jelentőségét:

„[...] rá kell mutatnom arra is, hogy a tőle származó anyagokból eddig mintegy 300 új, a tudományra ismeretlen állatfaj került elő. Ez jelenti valójában azok értékét és Kittenberger működésének igazi jelentőségét. Ma, sokkal jelentősebb eredmények ismeretében s bizonyos történeti távlatból is, még inkább abban a helyzetben vagyunk, hogy megállapíthassuk működésének értékét, s ennek alapján kijelent-hessük: nemcsak hazája, de a nemzetközi tudományos élet számára is értékes szolgálatot tett. Afrikai vadászatai, kutatásai, megfigyelései a magyar s világviszonylatban az egyetemes kultúra értékálló gyarapodását is egyformán jelenti. Az a közel 40 állatfaj, amit róla neveztek el, méltán örökíti meg márványnál is maradandóbban nevét. Nemes egyszerűséget sugárzó, rokonszenves alakja végképp eltűnhet körünkből, de természetének s példamutatásának, főképp azon munkásságának emlékét sem a Múzeum, sem a tudomány nem feledheti el.”

A szélesebb olvasóközönség azonban mégiscsak vadászíróként ismeri Kittenberger Kálmánt. Első, s mindjárt nemzetközi sikert elért könyve, melyet több nyelvre lefordítottak, a Vadász- és gyűjtőúton Kelet-Afrikában (1927, Budapest) egyszerre izgalmas szafari-történet és tudományos kutatásokon alapuló szakmai beszámoló, a gyűjtés és

gyűjteménykészítés módszertanába bevezető alapmű (tankönyvként is használható), valamint párját ritkító néprajzi megfigyelések tárháza. Nem az izgalmakra kihegyezett szöveget kap az olvasó, hanem tárgyilagos, a természet minden apró rezdülését értő és azt szakszerűen, sokoldalúan értelmező és magyarázó kommentárt. Kittenberger könyve olyan kornak a dokumentuma, mely mára végleg letűnt Afrika térképéről: a huszadik század első éveiben még háborítatlan élőhelyeket, ezeréves törzsi életformát találhatott a kutató, néhány évtized múlva azonban már teljesen más viszonyokkal kell szembesülnie. Erről szól Kittenberger *A megváltozott Afrika* (1930, Budapest) c. műve, mely a húszas évek közepének civilizálódó Afrikáját mutatja be a hagyományos vadásznapló-forma keretein belül, mely más szempontból értékes kordokumentum: a változás pillanatát láttatja, hiszen épp egy időszakban él a szerző a denaturálás folyamatának, de még együtt szemlélheti a földrész múltját és jelenét, és megsejtheti jövőjét is. Az ötvenes években kiadott könyvei részben válogatások korábbi vadászírásaiból (*Kelet-Afrika vadonjaiban* 1955, Budapest), részben memoárjellegű, olykor lírai jellegű megnyilatkozások (*A Kilimandzsárótól Nagymarosig* 1956, Budapest). Különösen ez utóbbi áll legközelebb a szépírói hagyományhoz, hiszen ezen kötet írásain átvérzik a történelem is, az esendő emberi sors is, de a hétköznapi derűje, életbölcselete és szerény humánuma is. Az életében oly szűkszavú, nehezen szóra bírható író itt a legmélyebb lelki impresszióiba enged bepillantást. Önéletrajzi regényként is olvasható ez a könyv: a kalandok hegyétől, a legendás Kilimandzsárótól vezet az otthont és hétköznapi örömeiket adó Nagymarosig.

Itt kell viszont említést tenni arról, hogy a Kittenberger-szövegeket is utolérte az érthetetlen kiadói csonkítások végzete. Hiába keresnénk pl. *A megváltozott Afrika* újabb kiadásait, mert azt *Utolsó afrikai vadászatom* címmel jelentette meg a Gondolat kiadó (1969, 1971), és *Afrikai vadászkönyv* címmel a Kentaur Könyvek (Bp., 1985), természetesen kihagyva az eredeti kiadásban szereplő néhány rövidebb Horthy Jenő írást, a rá való hivatkozásokat pedig madárnyelven oldva fel. Azt már említeni sem kell, hogy a *Vadász- és gyűjtőúton Kelet-Afrikában* c. könyvéből (Bp., 1985) is kimaradt pl. Nagybányai Horthy Jenő előszava. (Az még érthető – ismerve az ideológiai környezetet –, hogy a kiadó nem vállalta egy nagyon valószínű retorzió ódiumát, az már kevésbé, hogy nem utal a szövegkihagyás tényére és okára sem. Ez az

eljárás történetiségüktől fosztja meg a műveket, s a filológia tudománya felől tekintve sem vállalható.)

Kittenberger műveinek népszerűsége máig töretlen, kultusza pedig egyre erősödik. Talán azért, mert a vadászat mindig csak kerettörténete egy nagyobb törekvésnek: a természet megismerésének.

„A természet kifogyhatatlan erejének, csodás alkotásainak rajongó szeretete vitt ki úgyszólván gyerekkoromban Afrika vadonságaiba, ott a közvetlen érintkezés és szemlélet folytán ezen szeretet és rajongás fokozódott”

– írja Kittenberger Kálmán már-már ars poeticának is beillő vallo-másában (*Vadász és gyűjtőúton Kelet-Afrikában*, Bp., 1985, 356. old.). Sokat tanult a natura világától: oroszlánoktól és a madaraktól, pókoktól és rovaroktól, és sokat tanult a civilizáció által akkor még lenézett néger kísérőtől. Természet és ember biológiai és mentális egységéről szerzett tudást, melyet továbbadott könyveiben, nem kalandtúrákra invitálva az olvasót, hanem komoly tanulmányútra a természet világába.

Oroszlánvadászaton maszáj harcosokkal

Még öregkorában is nagy baráti kör övezte: élő legendaként, mitológiai hősként tekintett rá választott hazája Nagymaros, máig őrizve emlékét az évente megrendezésre kerülő Kittenberger Kálmán Vadászati és Természetvédelmi Napok keretében. Nem sokkal halála után a veszprémi állatkert ünnepélyes körülmények között felvette Kittenberger Kálmán nevét, az ünnepségen jelen volt özvegye is. 1971-ben, a vadászati világkiállítás alkalmával Nagymaros szobrot emeltetett tiszteletére, s az ő nevét viseli a város általános iskolája is, valamint szülővárosának, Lévának cserkészcsapata, s ezt az érdeklődést bizonyítja halálának ötvenedik évfordulójára rendezett megemlékezések és tudományos konferenciák sorozata.

Tudós volt – legendává vált. A tárgyakat, preparátumokat elpusztíthatja a tűz, a tudományos felfedezések azonban kiállják az örökkévalóság próbáját, könyvei pedig még számos generációnak lesznek meghatározó olvasmányélményei, visszaidézően egy immár örökre le-tűnt Afrika mitikus világát, és egy nagy humanista természetbúvár emberi habitusát.